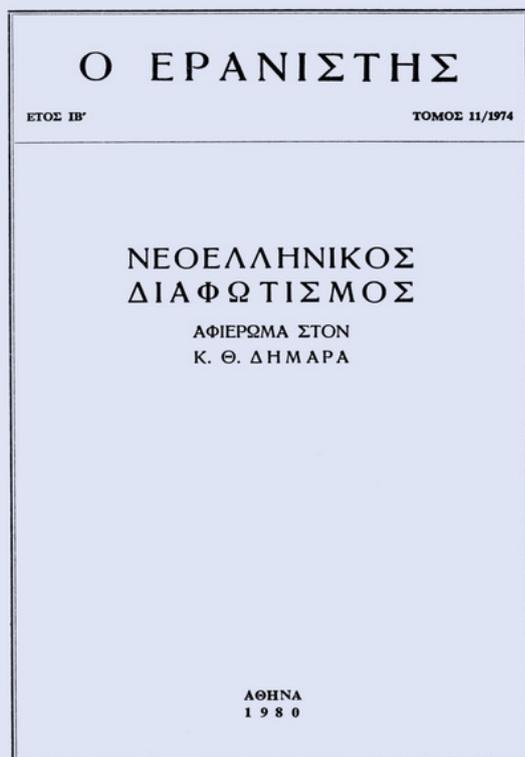

The Gleaner

Vol 11 (1974)

Αφιέρωμα στον Κ. Θ. Δημαρά

Νεόφυτος Νικητόπουλος (1795-1846). Για ένα αλλιώτικο ελληνικό σχολείο

Αλέξης Δημαράς

doi: [10.12681/er.9407](https://doi.org/10.12681/er.9407)

Copyright © 2016, Αλέξης Δημαράς

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

Δημαράς Α. (2016). Νεόφυτος Νικητόπουλος (1795-1846). Για ένα αλλιώτικο ελληνικό σχολείο. *The Gleaner*, 11, 323–332. <https://doi.org/10.12681/er.9407>

ΝΕΟΦΥΤΟΣ ΝΙΚΗΤΟΠΛΟΣ (1795 - 1846)

Γιὰ ἓνα ἀλλιώτικο ἑλληνικό σχολεῖο

“Ὅταν ἀναζητάει κανεὶς τὶς ρίζες τῶν ἀδυναμιῶν ποὺ χαρακτηρίζουν τὸ ἐκπαιδευτικό μας σύστημα, καθὼς καὶ τὰ βαθύτερα αἴτια ποὺ ὀδήγησαν στὴ διαμόρφωσή του, φτάνει φυσιολογικά στὰ χρόνια τοῦ Ἀγώνα. Ἡ ἀντίστροφη αὐτὴ πορεία εἶναι ἀπρόσκοπτη, γιατί τὰ ἴδια χαρακτηριστικὰ προβάλλουν χωρὶς ἰδιαίτερη ἔρευνα καθὼς περνάει κανεὶς ἀπὸ τὴ μιὰ περίοδο στὴν ἄλλη. Μόνο ἐκεῖ, στὴ δεκαετία τοῦ Ἀγώνα, διαπιστώνεται πὼς ἴσως ἐπικρατοῦσαν ἄλλες τάσεις, εἴτε γιατί πραγματικά ἄλλος ἦταν ὁ εὐρύτερος στόχος, εἴτε γιατί οἱ δυνάμεις ποὺ ἀμέσως ὕστερα ἀπέκτησαν τὸν ἔλεγχο τῶν ἐκπαιδευτικῶν πραγμάτων δὲν εἶχαν ἀκόμη συνταχθεῖ γιὰ νὰ ἀντιδράσουν ἀποτελεσματικά. Σταδιακά, ὅμως, καὶ σχετικὰ πολὺ γρήγορα, μὲ τὴν ἄφιξη τοῦ Καποδίστρια καί, ὕστερα, στὰ πρῶτα χρόνια τῆς ὀθωνικῆς περιόδου, τὸ ἐκπαιδευτικό σύστημα πῆρε τὴ διάρθρωση καὶ τὰ χαρακτηριστικὰ ποὺ παγίωσαν τόσο τὴν ὑποταγή του σὲ συγκεκριμένα συμφέροντα, ὅσο καὶ τὴν ἀδυναμία του νὰ ὀδηγήσει ἢ νὰ ὀδηγηθεῖ σὲ ἀλλαγὴ προσαρμοστικῶν.

Τὴν κρίσιμη αὐτὴ καμπὴ τῶν πραγμάτων σημαδεύει συμβολικά γιὰ μᾶς σήμερα ὁ δάσκαλος Νεόφυτος Νικητόπλος. Μὲ τὸ ἔργο του καὶ τὴ στάση του στὰ λίγα χρόνια ποὺ κράτησε ἡ κύρια ἐκπαιδευτικὴ του δραστηριότητα, καὶ μὲ τὶς ἀντιδράσεις τὶς ὁποῖες προκάλεσε, ἀποτελεῖ ὠραῖο παράδειγμα γιὰ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο πραγματοποιήθηκε ἡ μεταβολή, καὶ γιὰ τὶς ἀντιθέσεις ποὺ χωρίζουν τὸ παλιὸ ἀπὸ τὸ νέο. Αὐτὲς οἱ ὀψεις τῆς ζωῆς του ἐπιχειρεῖται νὰ ἐπισημανθοῦν καὶ νὰ ἀξιολογηθοῦν στὴ διερεύνηση ποὺ ἀκολουθεῖ.

Λίγα, σκόρπια, καὶ συχνὰ ἀμφίβολα εἶναι τὰ στοιχεῖα ὅσα φαίνεται νὰ σώζονται σχετικὰ μὲ τὴ ζωὴ τοῦ Νεόφυτου Νικητόπλου, καὶ περιορίζονται κυρίως στὰ πρῶτα χρόνια τῆς σταδιοδρομίας του¹. Γνωρί-

1. Βασικὲς πηγές γιὰ τούτῃ τὴ βιογράφηση εἶναι οἱ ἀκόλουθες: Τὰ ἔγγραφα τῶν Γενικῶν Ἀρχείων τοῦ Κράτους ὅσα δημοσίευσε ὁ Ἀπ. Β.

Δασκαλάκης, *Κείμενα - Πηγὰί τῆς Ἱστορίας τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως*, Σειρὰ Τρίτη, «Τὰ Περὶ Παιδείας», Ἀθῆνα 1968· Χ. Παμ-

ζουμε, λοιπόν, ότι γεννήθηκε στη Δημητσάνα, το 1795, από «ευπόρους και εύσεβεις» γονείς. Μετά τη συμπλήρωση των βασικών σπουδών στη γενέτειρά του ταξίδεψε στην Κωνσταντινούπολη και την Όδησο, καταλήγοντας στο Ίάσιο όπου γνωρίστηκε με τον Γεώργιο Κλεόβουλο, από τους πρώτους Έλληνες δασκάλους που υιοθέτησαν την αλληλοδιδασκτική μέθοδο. Στο Ίάσιο, όπου οργάνωσε διδασκαλείο για τη διάδοση της μεθόδου, βρισκόταν στα 1819 - 1821· ήταν τότε περίπου 45 χρονών· ο Νικητόπλος δέκα χρόνια νεώτερος². Λίγο πριν ξεσπάσει ο Αγώνας ο Κλεόβουλος πηγαίνει στο Βουκουρέστι τον Νικητόπλο τον ξαναβρίσκουμε, Μάιο του 1822, δάσκαλο στην Τριπολιτσά. Δυό χρόνια αργότερα αναλαμβάνει και οργανώνει το σχολείο της Φιλομούσου Έταιρείας στην Αθήνα. Τέλη του 1826 ή αρχές του 1827 πηγαίνει για λίγους μήνες και διδάσκει στον Πόρο, και από τον Σεπτέμβριο του 1827 αναλαμβάνει το σχολείο της Φιλανθρωπικής Έταιρείας στο Ναύπλιο. Εκεί τον επισκέπτεται ο Καποδίστριας και του αναθέτει να μεταφέρει στην Αίγινα τα όρφανά όσα είχαν συγκεντρωθεί, και να αναλάβει το αλληλοδιδασκτικό σχολείο του Όρφανοτροφείου που είχε μόλις ιδρυθεί εκεί.

Στην Αίγινα μένει ο Νικητόπλος από τα τέλη Μαρτίου του 1829 και, εκτός από τη διεύθυνση του σχολείου στο Όρφανοτροφείο, μετέχει (μαζί με τον Ιωάννη Κοκκώνη και τον γάλλο Henri-Auguste Dutronne, και κάτω από την εποπτεία του Ανδρέα Μουστοξύδη) στην «Επί της Προπαιδείας» Επιτροπή, στην οποία ανατέθηκε η αναθεώρηση «των ήδη μεταφρασμένων πινάκων και βιβλίων εις χρῆσιν των αλληλοδιδασκτικῶν σχολείων», ή γνωμάτευση «περί των ἄλλων [πινάκων και βιβλίων], ὅσα ἀναφέρονται εἰς τὸ θεμελιῶδες τοῦτο μέρος τῆς Δημοσίου Παιδείσεως» και ή σύνταξη ἑνὸς κανονισμοῦ λειτουργίας για τὰ

πούκη, «Λόγος εἰς τὴν κηδείαν τοῦ μακαρίτου Νικητοπούλου» δημοσιευμένος στὸ *Οἱ Σωζόμενοι Λόγοι μετὰ Προλεγομένων περὶ Συνθέσεως*, Ἀθήνα 1852· Τρ. Ε. Εὐαγγελίδου, *Ἡ Παιδεία ἐπὶ Τουρκοκρατίας* τομ. Α' - Β', Ἀθήνα 1936· τὰ περιοδικὰ *The Missionary Herald* καὶ *The Missionary Register* (1823 - 1835). Χρήσιμες πληροφορίες περιέχει ἡ μελέτη τῆς Μαρίας Ἀμκριώτου, Ἰω.

II. Κοκκώνης, Ἀθήνα 1937. Μερικὲς ἀπὸ τίς σκέψεις ποὺ ἀναπτύσσονται σὲ τοῦτο ἐδῶ τὸ κείμενο εἶχαν παρουσιασθεῖ ἀπὸ τὸν συντάκτη του στὸ «Βῆμα» (29 Ἰουλίου 1973) (*Ἡ Ἀγωγή τοῦ πολίτη*).

2. Για τὸν Κλεόβουλο βλ. κυρίως Γεώργιος Κ. Σακκάς, *Γεώργιος Κλεόβουλος («Ὁ Φιλιππουπολίτης»)*, Ἀθήνα 1956.

ἀλληλοδιδασκτικὰ σχολεῖα «τὸν ὅποῖον θέλουν διαταχθῆ ὅλοι οἱ διδάσκαλοι νὰ ἀκολουθήσωσι»³.

Κατὰ τὶς ἐργασίες τῆς ἐπιτροπῆς αὐτῆς ἀποκαλύφθηκε καὶ τονίσθηκε ὁ διαφορετικὸς τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο ἀντιμετώπιζαν τὰ πράγματα ὁ Νικητόπλος ἀπὸ τῆς μιᾶς, καὶ ὁ Μουστοζύδης μὲ τὸν Κοκκῶνη ἀπὸ τῆς ἄλλης. Ἔτσι δημιουργήθηκαν γενικότερες ἀντιθέσεις ποὺ ὀδήγησαν τελικὰ στὴν παραίτηση τοῦ Νικητόπλου ἀπὸ τὸ Ὀρφανοτροφεῖο (Αὐγούστος 1830). Στὴν Αἴγινα ἔμεινε ἀκόμη μερικὸς μῆνες, πρῶτα σχεδιάζοντας νὰ πάει στὸ Παρίσι γιὰ ἐπαγγελματικούς λόγους, καὶ ὕστερα ἐπιδιώκοντας νὰ διορισθεῖ δάσκαλος στὴ Δημητσάνα. Αὐτὸς ὁ διορισμὸς ἐγκρίνεται τελικὰ, στὶς ἀρχὲς τοῦ 1831, ἀλλὰ ὁ Νικητόπλος δὲν τὸν ἀποδέχεται γιὰτὶ θεωρεῖ τὴ διαβάθμιση ποὺ τοῦ ἔγινε ὑποτιμητικὴ, καὶ πηγαίνει στὴ Σύρα. Ἐκεῖ λειτουργοῦσαν σχολεῖα ἰδρυμένα ἀπὸ ἱεραποστόλους προτεσταντικῶν ἀποστολῶν, μὲ τοὺς ὁποίους ὁ Νικητόπλος εἶχε ἀσφαλῶς ἔρθει σὲ ἐπαφὴ παλαιότερα ὅταν ἐπανεικδόθηκε στὴ Μάλτα, τὸ 1830 ἢ «Περίληψις τοῦ Ἱεροῦ Εὐαγγελίου» τὴν ὁποία εἶχε συντάξει.

Ταυτόχρονα σχεδὸν μὲ τὸν Νικητόπλο, στὶς ἀρχὲς Ἀπριλίου 1831, ἔφτασε στὴ Σύρα (ἀπὸ τὴν Τῆνο) καὶ ὁ ἀμερικανὸς ἱεραπόστολος τοῦ American Board of Commissioners for Foreign Missions, Jonas King, ποὺ πῆγαινε στὴν Ἀθήνα μὲ τὴν πρόθεση νὰ ἰδρύσει ἐκεῖ σχολεῖο. Ὁ King συνάντησε τὸν Νικητόπλο, καὶ τὸν προσέλαβε ὕστερα ἀπὸ λίγες μέρες ταξίδεψαν μαζὶ στὴν Ἀθήνα ὅπου ἀνοιξαν ἀμέσως σχολεῖο, ποὺ λειτούργησε ἀρκετὰ χρόνια μὲ ἐπιτυχία.

Ἀπὸ ἐδῶ καὶ ὕστερα τὰ πράγματα φαίνεται νὰ εἶναι περισσότερα συγκεχυμένα : Τὸν Νικητόπλο, ποὺ ἦταν καὶ κληρικὸς, τὸν βρίσκουμε νὰ διορίζεται τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1834 (δηλαδὴ πρὶν νὰ ἀρχίσουν οἱ συστηματικοὶ διωγμοὶ τῶν ἱεραποστολικῶν σχολείων) ἀρχιδιάκονος στὴν Ἐπισκοπὴ Κυκλάδων⁴. Ἔσως πῆγε γιὰ ἓνα διάστημα στὸ σχολεῖο τοῦ Θεόφιλου Καίρη στὴν Ἄνδρο ἀνάμεσα στὰ χρόνια 1836 - 1839 (ὅσο λειτούργησε τὸ σχολεῖο αὐτό)⁵. Κάποτε, στὰ χρόνια 1840 - 1844 (ὅσο ἦταν ὑπουργὸς Παιδείας ὁ Abel Francois Villemain) ἐπισκέφθηκε τὸ Παρίσι⁶. Πέθανε στὸ Νάυπλιο, τὴν 1 Νοεμβρίου 1846, σὲ ἡλικία

3. Δασκαλάκης, ἔ. ἀ., σ. 331 κ. ἑ. καὶ 346.

4. Διάταγμα 8/20 Ἰανουαρίου 1834, «Ἐφημερὶς τῆς Κυβερνήσεως», 1834, τεύχ. 5.

5. Ἡ πληροφορία ἀπὸ τὸν Δημ.

Π. Πασχάλη Θεόφιλος Καίρης, Ἀθήνα 1928, σ. 78, ὁ ὁποῖος διευκρινίζει πὸς οἱ μαθητὲς τοῦ Καίρη ἦταν «νεανίσκοι ἀγένειοι καὶ ἄνδρες ὄριμου».

6. Παμπούκης, ἔ. ἀ., σ. 207 : «Ἐπι-

51 χρονῶν. Βιβλία του, (ἐκτός ἀπό τὴν Περίληψη τοῦ Εὐαγγελίου ποῦ ἀναφέρθηκε πρὸ πάνω, μιὰ «Γραμματικὴ διὰ τοὺς Ἀλληλοδιδασκομένους», μιὰ «Περίληψις τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης», μιὰ «Σύνοψις Ἱερῶς Κατηχήσεως») κυκλοφοροῦν σὲ διάφορες ἐκδόσεις τυπωμένα (ἐνδεικτικὰ) στὴν Αἴγινα (1829), στὰ ἱεραποστολικά τυπογραφεῖα τῆς Μάλτας (1830, 1831, 1832, 1835) καὶ τῆς Ἐρμούπολης (1835, 1836), στὴ Σμύρνη (1841) καὶ στὸ Ναύπλιο (1828 καὶ 1846). Στὰ 1843 τυπώθηκε στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ ἓνα φυλλάδιό του «Περὶ καθηκόντων τῶν μαθητῶν τῆς χριστιανικῆς ἀνατροφῆς καὶ παιδαγωγίας [...]. Κατ' ἔγκρισιν τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἐπιτροπῆς»⁷.

* * *

Οἱ δυσκολίες ὅσες ὑπάρχουν γιὰ τὴν ὀλοκληρωμένη βιογράφηση τοῦ Νικητόπλου, δὲν ἐμποδίζουν νὰ ἀξιολογηθεῖ ἡ στάση του, καὶ νὰ ἐκτιμηθεῖ ἡ σημασία ποῦ ἔχουν οἱ ἀντιδράσεις τὶς ὁποῖες προκάλεσε. Δύο εἶναι κυρίως οἱ ἄξονες γύρω στοὺς ὁποίους θὰ κινηθῶμε : Ἡ ὀργάνωση τοῦ ἀλληλοδιδασκτικοῦ σχολείου τῆς Φιλομούσου Ἐταιρείας στὴν Ἀθήνα, (1824 - 1826), καὶ ἡ συμμετοχὴ του στὸ ἔργο τῆς «Ἐπὶ τῆς Προπαιδείας» Ἐπιτροπῆς στὴν Αἴγινα (1829 - 1830).

Στὸ σχολεῖο τῆς Ἀθήνας ἐπισημαίνονται δύο καινοτομίες : Πρῶτα, ὅτι ὁ Νικητόπλος («ἐσύνθεσε») ὅλα τὰ μαθήματα «εἰς τὴν ὀμιλουμένην γλῶσσάν μας»⁸, ὅταν ὅλα τριγύρω ὀδηγοῦσαν ὀλοένα καὶ περισσότερο

σχεφθεὶς [ὁ Νικητόπλος] [...] τοὺς Παρισίους [...] ὑποβαλὼν δὲ εἰς τὸν τότε ἐπὶ τῆς Ἐκπαιδεύσεως Ἰπουργὸν Βυλλεμαῖνον διαφόρους περὶ Παιδαγωγίας παρατηρήσεις, ἐπισήμως παρ' αὐτοῦ ἐπαίνους καὶ εὐχαριστίας ἔλαβε, καὶ διὰ τῶν Γαλλικῶν ἐφημερίδων ἐκηρύχθη καὶ ἀνευφημίσθη». Γιὰ τὴ δημόσια αὐτὴ γαλλικὴ μνεῖα δὲν μπόρεσα ἀκόμη νὰ βρῶ στοιχεῖα. Ἐπίσης ἀτεκμηρίωτη μοῦ μένει ἀκόμη ἡ πληροφορία (αὐτ.) πῶς γυρίζοντας τότε ἀπὸ τὸ Παρίσι ὁ Νικητόπλος ὑπέβαλε στὴν Κυβέρνηση καὶ στὶς Βουλὲς ὑπόμνημα γιὰ τὴ Στοιχειώδη Ἐκπαίδευση τὸ ὁποῖο σχολιάσθηκε καὶ στὶς ἐφημερίδες.

7. Ἡ ἔργογραφία ἀπὸ τὴν Ἑλλη-

νικὴ Βιβλιογραφία, τῶν Δημ. Σ. Γκίνη καὶ Βαλ. Γ. Μέξα, τόμ. Α' -Γ', Ἀθήνα 1939 - 1957, καὶ Ε. Λέυτον-Ζένου, Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία 1800 - 1863. Προσθήκες, α' Ὁ Ἐραμιστῆς Ζ', 1969, σ. 12 - 26. Πρβλ. ἐπίσης ἔγκριση καὶ ἐντολὴ νὰ τυπωθεῖ ἀπὸ τὸ κρατικὸ τυπογραφεῖο σὲ τρεῖς τουλάχιστο χιλιάδες ἀντίτυπα ἡ Περίληψις τοῦ Ἱεροῦ Εὐαγγελίου τοῦ Νικητόπλου (Αἴγινα, 2 Νοεμβρίου 1827) : Δασκαλάκης, ἔ. ἀ., σ. 139. Πρόκειται, προφανῶς, γιὰ τὸ ἔργο ποῦ τυπώθηκε τὸν ἐπόμενον χρόνον στὸ Ναύπλιο.

8. Ὅλα τὰ σχετικὰ μὲ τὸ Σχολεῖο τῆς Φιλομούσου Ἐταιρείας ἀπὸ τὴν ἔκθεση τοῦ Νικητόπλου (3 Ἰανουα-

πρὸς τὸν ἀρχαϊσμὸ ἀκόμη καὶ στὸ δημοτικὸ σχολεῖο. Ὑστερα, ὅτι ρύθμισε ἐσωτερικὰ τὴ λειτουργία τοῦ σχολείου μὲ τρόπο σαφῶς φιλελεύθερο καὶ (για τὸτε καὶ ὡς τώρα) πρωτοποριακό. Στόχος του σ' αὐτὴν τὴν ὀργάνωση ἦταν «ὁ μαθητὴς νὰ συνηθίζῃ μικρόθεν νὰ διοικῆ καὶ νὰ διοικῆται κατὰ τοὺς νόμους». Αὐτὸ τὸ «νὰ διοικῆ» εἶναι πού ξεχωρίζει τὴ θέση τοῦ Νικητόπλου ἀπὸ ἓνα σύστημα πού ἐπεδίωκε (καὶ σὲ πολλὰ ἐπιδιώκει ἀκόμη) νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν ἀπόλυτη ὑποταγὴ τοῦ παιδιοῦ στὴν ὅποια ἐξουσία. Ἔτσι ὀργάνωσε ἐκλογὲς ἀνάμεσα στὶς μαθήτριες⁹ γιὰ νὰ ἐκλεγοῦν ἐννέα «νομοθέτες» πού μαζί του¹⁰ συνέταζαν τοὺς νόμους (τὸν κανονισμὸ) τοῦ σχολείου «εἰς τοὺς ὁποίους ἔστερξαν ὅλοι». Ὑστερα «κατ' ἐκλογὴν τοῦ Κοινοῦ μας» διόρισε «τοὺς Διοικητάς» καὶ ἡ ὀργάνωση τοῦ σχολείου πῆρε τὴν ἀκόλουθη μορφή: Ὁ δάσκαλος ἀποτελοῦσε τὴν Βουλὴ (τὸ «Βουλευτικόν») καὶ ὄριζε ὅ,τι ἦταν σχετικὸ μὲ τὰ μαθήματα καὶ τὴ διοίκηση τοῦ σχολείου. Οἱ μαθητές, κατὰ τὴν κρατικὴ διάρθρωση, ἀνέλαβαν εἰδικὰ καθήκοντα:

- «Ἐκτελεστικόν», ὁ «Γενικὸς Παιδονόμος» πού ἐπέβλεπε τὴν ἐφαρμογὴ τῶν ἀποφάσεων τοῦ δασκάλου ἀπὸ τὰ ἄλλα μέλη τῆς διοίκησης.
- «Ἐπιμελητικόν», ὁ «Γενικὸς Ἐρμηνευτὴς» φρόντιζε γιὰ τὴν ὁμαλὴ καθημερινὴ λειτουργία τοῦ σχολείου.
- «Ἐπιτηρητικόν», ὁ «Γενικὸς Ἐπιτηρητής» πού μὲ δύο βοηθοὺς, τὸν «Γενικὸ Ἐπιστάτην» καὶ τὸν «Γενικὸ Ἐπιθεωρητήν», φρόντιζε γιὰ τὴν καθαριότητα τοῦ σχολείου καὶ τὴν παρουσία τῶν μαθητῶν¹¹.

Ἀνάλογα ἐνδιαφέροντα εἶναι ὅσα κανόνισε ὁ Νικητόπλος καὶ σχετικὰ μὲ τὰ πειθαρχικὰ θέματα τοῦ σχολείου: Ἄπὸ τὴ μιὰ μεριά ὄρισε πὼς ἀνάμεσα στὰ καθήκοντα τοῦ Γενικοῦ Εὐταξία ἦταν καὶ «νὰ διορίζῃ καθημερινῶς δύο ἢ τρία εὐτακτα παιδιά νὰ φυλάττουν τὴν εὐταξίαν τοῦ

ρίου 1826) ἀναδημοσιεύονται ἀπὸ τὴν Ἱστορία τῶν Ἀθηνῶν τοῦ Δ. Σουρμελῆ, στὸ *Κείμενα - Πηγαι* τοῦ Δασκαλάκη (ἔ.ἀ. σ. 105 κ.έ.).

9. Τὸ Σχολεῖο ἦταν παρθενωγεῖο ἀλλὰ εἶχε ἐπιτραπεῖ «νὰ σπουδάζωσι καὶ μικρὰ ἀρσενικὰ παιδιά».

10. Ἐδῶ, ὅπως καὶ προκειμένου γιὰ τὸ *Κριτήριον* (γιὰ τὸ ὁποῖο γίνεταὶ λόγος ἐδῶ ἀμέσως πρὸ κάτω) ὁ Νικητόπλος σεμνὰ καὶ χαρακτηρι-

στικὰ τοποθετεῖ τὸν ἑαυτό του μετὰ τοὺς μαθητές του: «[...] ἐκλέχθησαν [...] ἐννέα Νομοθέται καὶ ἐγὼ δέκα». Καί: «[...] ἐκλέχθησαν [...] οἱ Κριταὶ δέκα τὸν ἀριθμὸν, [ὀνόματα τῶν ἐννέα μαθητριῶν] καὶ ἐγὼ».

11. Τὰ ἀξιώματα ἀναφέρονται ὅλα στὸ ἀρσενικὸ στὴν Ἐκθεση τοῦ Νικητόπλου ἀν καὶ τὸ σχολεῖο ἦταν, ὅπως εἴπαμε, παρθενωγεῖο.

σχολείου· αυτά μόνον έχουν τήν ἄδειαν νά κρεμοῦν εἰς τὸν λαίμῳ τῶν παιστῶν τὸ παράσημον¹², ὅμως μὲ τὴν γνώμην τῶν συμμαθητῶν τοῦ πταίστου» (ἡ ὑπογράμμισή δική μου). Ἀπὸ τὴν ἄλλη, φρόντισε νά ἐκλεγοῦν καὶ ἑνιά «κριταὶ» (ἓνα «πειθαρχικὸ συμβούλιο μαθητῶν», θὰ λέγαμε σήμερα) πού μαζί του ἀποτελοῦσαν τὸ «Κριτήριον» τοῦ σχολείου. Ἐνα ἰδιότυπο δικαστήριον, πού ἀπέβλεπε «περισσότερον εἰς συμβουλὴν καὶ δικαιοσύνην παρά εἰς ποινήν».

Οἱ βασικὲς ἀρχὲς στὴν ὀργάνωσή αὐτὴ δὲν ἦταν βέβαια πρωτότυπες: Προβάλλονταν στὰ εἰδικὰ ξένα (κυρίως ἀγγλικά καὶ γαλλικά) ἐγχειρίδια πού περιγράφουν τὶς διαδικασίες τῆς ἀλληλοδιδασκτικῆς μεθόδου. Ἑλληνικά, παρουσιάσθηκαν μεταφρασμένες στὸν «Ὁδηγὸν» τοῦ Ι. Π. Κοκκῶνῃ πού κυκλοφόρησε σὲ πρώτη ἔκδοσή τὸ 1830¹³. Ἐκεῖνο, ὅμως, πού πιστεύω πὼς ξεχωρίζει τὸν Νικητόπλο ἀπὸ τοὺς ἑλληνες μιμητὲς τῶν ξένων προτύπων, πέρα ἀπὸ μιὰ παιδαγωγικὴ εὐαισθησία πού διαφαίνεται στὰ γραφόμενά του, εἶναι ὁ πολιτικὸς φιλελεύθερος προσανατολισμὸς τῆς ἀγωγῆς τὴν ὁποία προσφέρει. Στόχος του φαίνεται καθαρὰ πὼς εἶναι νά βοηθήσει τοὺς ραγιαδες νά μεταβληθοῦν σὲ ἐλεύθερους ὑπεύθυνους πολίτες.

Ἀνάλογες τάσεις διακρίνει κανεὶς καὶ στὶς προτάσεις του γιὰ τὴν ὀργάνωσή τῆς ἀλληλοδιδασκτικῆς στὰ ἑλληνικά σχολεῖα, ὅσες ἀνέπτυξε στὴν «Ἐπὶ τῆς Προπαιδείας» Ἐπιτροπὴ στὴν Αἴγινα, στὶς ἀρχὲς τοῦ 1830, ὅταν ἦταν καὶ δάσκαλος στὸ Ὀρφανοτροφεῖο. Ὁ Κοκκῶνῃς προσπαθοῦσε τότε νά προωθήσει πρὸς τὴν κυβερνητικὴ ἔγκρισή καὶ τὴ γενικὴ ἐφαρμογὴ τὶς ὁδηγίες γιὰ τὴν ἀλληλοδιδασκτικὴ πού εἶχε συντάξει ὁ γάλλος παιδαγωγὸς Louis-Charles Sarazin, τῶν ὁποίων εἶχε ἔτοιμη ἢ ἐτοίμαζε τὴν ἑλληνικὴ μετάφραση. Ὁ Νικητόπλος, ὅμως, βλέποντας ἐνδεχομένως τὰ μειονεκτήματα πού παρουσιάζε ἡ ὑπερβολικὴ τυποποίηση

12. «Ἐν παράσημον ποινικὸν φορεῖται εἰς τὸν τράχηλον τοῦ πράσσοντος τὸ σφάλμα τὸ ἐπιγεγραμμένον εἰς τὸ παράσημον. Ἐπιγράφεται δὲ εἰς καθὲν τούτων, ἑπτὰ ὄντων, μία τῶν ἐξῆς λέξεων: φλύαρος, ρεπαρός, παρηγόος, ὀκνηρός ἢ ἀμελής, φιλοπαίκτης, ψεύστης, διεστραμμένος [...]. Ὁ τιμωρούμενος μὲ ποινικὸν παράσημον ἴσταται ἐπὶ τῆς διδασκαλοκαθέδρας, ἔχων ἐστραμμένον τὸ πρόσωπον πρὸς τοὺς μαθητὰς καὶ τοὺς ὀφθαλ-

μοὺς προσηλωμένους εἰς τὸ ἔδαφος». Ἡ περιγραφή αὐτὴ ἀπὸ τὸ *Ἐγχειρίδιον ἢ Ὁδηγὸς τῆς Ἀλληλοδιδασκτικῆς* [...] *Μεταφρασθὲν μεθροσμένον εἰς τὴν γλῶσσαν ἡμῶν* [...] τοῦ Ι. Π. Κοκκῶνῃ πού κυκλοφόρησε σὲ πρώτη ἔκδοσή τὸ 1830. Πάντως πρόκειται γιὰ βασικὸ σωφρονιστικὸ μέσο τῆς ἀλληλοδιδασκτικῆς, γνωστὸ ἀπὸ τὰ ἀντίστοιχα ξένα ἐγχειρίδια.

13. *Ἐγχειρίδιον ἢ Ὁδηγός*, ὁ.π., Αἴγινα 1830.

τὴν ὁποία ἐπέβαλε ὁ Sarazin ἀλλὰ καὶ γενικότερα ἢ τυφλὴ μίμηση τῶν ξένων προτύπων, εἶχε διαφορετικὴ ἄποψη: Διαπίστωνε πὼς ἡ μέθοδος «δὲν ἔλαβεν εἰσέτι τὴν τελειοποίησίν της, μήτε εἰς τὴν Γαλλίαν, μήτε εἰς τὴν Ἀγγλίαν», καὶ πρότεινε στὴν Ἐπιτροπὴ νὰ μὴ «δώσῃ μόνον τὴν προσοχὴν της [...] εἰς τὸν ἀλληλοδιδασκτικὸν Γάλλον κ. Σαραζίν, [...] ἀλλὰ [...] καὶ τοῦ κ. Σαραζίν τὰς παρατηρήσεις νὰ τὰς ἐξετάσῃ καὶ νὰ τὰς παραβάλλῃ μὲ ὅλας τὰς ἄλλας τῶν Ἑλλήνων καὶ νὰ ἐκλέξῃ κατὰ τὸ παρὸν τὸ κάλλιστον καὶ προσφυές, καὶ νὰ συνθέσῃ τὸν ὁδηγὸν τῆς μεθόδου». Ἡ πρότασή του συμπληρώθηκε μὲ τὴν ἰδέα νὰ συσταθεῖ μιὰ, ὡς ποῦμε, «μόνιμη ἐπιτροπὴ» ποὺ νὰ κάνει περιοδικὰ ἀναθεωρήσεις τοῦ Ὁδηγοῦ, σύμφωνα μὲ τὶς παρατηρήσεις καὶ τὶς ὑποδείξεις τῶν δασκάλων¹⁴. Ἡ διαφορὰ τῶν δύο τάσεων εἶναι φανερὴ, καὶ ἡ τελικὴ ἐπικράτηση τοῦ Κοκκῶνῃ (ιδίως ἂν συσχετισθεῖ μὲ τὶς μεταγενέστερες μεταφυτεύσεις τῶν βουαρικῶν συστημάτων καὶ τὴν τροπὴ ποὺ πῆραν τὰ πράγματα γενικότερα) μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ταυτόχρονα ἐνδειξὴ μεταβολῆς στὴν ἰσορροπία τῶν πολιτικο-πνευματικῶν δυνάμεων, καὶ καίριο βῆμα πρὸς τὴν ἐπιβολὴ ἐνὸς ἐκπαιδευτικοῦ συστήματος ἀντίθετου πρὸς τὶς προσδοκίαις ὅσες ἐκφράσθηκαν κατὰ τὸν Ἀγῶνα. Ἀνάλογοι, ἄλλωστε, διαχωρισμοὶ ἐγέναν καὶ ἄλλοι στὸ χῶρο τῆς ἐκπαίδευσης στὰ χρόνια τοῦ Καποδίστρια, μὲ πῶς γνωστὰ τὰ περιστατικὰ τοῦ Βενθόλου καὶ τοῦ Κωνσταντῆ¹⁵. Ἀπὸ ὅλα ὅμως, τοῦ Νικητόπλου ἡ περίπτωση εἶναι ἴσως ἡ ἐνεργέστερη ὡς πρὸς τὶς αἰτίαι ἀλλὰ καὶ τὴ μεθόδευση τῆς «ἐκκαθάρισης».

Ἀπὸ τὴν ἐξέλιξη στὴν ὑπόθεση τοῦ Νικητόπλου, πάντως, φαίνεται πὼς ὁ Ἀνδρέας Μουστοξύδης, κύριος σύμβουλος τοῦ Καποδίστρια γιὰ τὰ ἐκπαιδευτικὰ, συντάχθηκε μὲ τὴν ἄποψη τοῦ Κοκκῶνῃ. Ἄλλωστε

14. Ἀπὸ τὴν Ἐκθεση ποὺ ὑπέβαλε ὁ Νικητόπλος στὴν «Ἐπὶ τῆς Προπαιδείας» Ἐπιτροπὴ στίς 9 Φεβρουαρίου 1830 (Δασκαλάκης, ἔ. ἀ. σ. 760 κ. ἐ.) Τὰ πρακτικὰ τῆς Ἐπιτροπῆς, αὐτ., πολλ. Τὶς ἀπόψεις αὐτὲς ἀνέπτυξε ξανά ἐπίσημα καὶ δημόσια ὁ Νικητόπλος στὰ 1832 ὅταν, μετὰ τὴ δολοφονία τοῦ Καποδίστρια ἔλιπσε, καθὼς φαίνεται, πὼς θὰ μπορούσαν νὰ ἀλλάξουν τὰ πράγματα. («Ἐθνικὴ Ἐφημερίς» 1832, φ. 29. «Ἀθηνῶν», 1832, φ. 41).

15. Γιὰ τὸν Κωνσταντῆ βλ. γενικά, Κ.Θ. Δημαρᾶς, *Φροντισματα*, Μέρος Α': «Ἀπὸ τὴν Ἀναγέννηση στὸν Διαφωτισμό», Ἀθήνα, 1962, σ. 89 κ.ἐ. (μὲ βιβλιογραφία), καὶ εἰδικότερα, Δασκαλάκης, ἔ.ἀ., σ. 2052. Γιὰ τὶς σχέσεις τοῦ Ἰωάννη Βενθόλου (τοῦ ὁποίου μᾶς λείπει ἡ ἐπιστημονικὴ βιογραφία) μὲ τὸν Καποδίστρια βλ. πρώτη πηγὴ: [Α. Κοραῆς] *Σύμμικτα Ἑλληνικά*, Μέρος Πρῶτον, Παρίσι, 1831, σ. 10, καὶ Χρ. Γ. Κωνσταντινίδου, *Ἀντικαποδιστριακὲς σάτιρες*, Ἀθήνα 1972, σ. 35.

ή γενικότερη πολιτεία του Μουστοξύδη επιτρέπει να δεχθούμε εύκολα αυτήν την ταύτιση¹⁶. Έτσι, άρχισε ο κατατρεγμός του Νικητόπλου.

Όπως είπαμε ή διάσταση των απόψεων έκδηλώθηκε στις άρχές του 1830. Λίγους μήνες άργότερα, στις 30 Μαΐου, ο Νικητόπλος ύποβάλλει αίτηση στον Μουστοξύδη να του δοθεί ένα ειδικό «δῶρο» που είχε όρισθει από τον Καποδίστρια να άπονεμηθει στους δασκάλους των άλληλοδιδασκτικῶν σχολείων «δι' έκαστον των μαθητῶν, ὅσοι μέλλουν να γενούν παραδεκτοί εις τὸ πρωτότυπον [...] σχολεῖον»¹⁷. 'Η τελική άπόφαση για την άπονομή του δῶρου άνήκε, φυσικά, στον Κυβερνήτη, και ο Μουστοξύδης έκανε τή σχετική άπορριπτική εισήγηση με όξύτατο (και άποκαλυπτικό) τρόπο : «'Ο κύριος Νικητόπλος, από περιφιλανθίαν όρμῶμενος, άνέτρεψε τὰς μεθόδους εις τρόπον ὥστε από τὰ μαθήματά του δὲν ἐβλάστησε κανένας καρπός»¹⁸. 'Η ύπόθεση τραβάει σὲ μάκρος· ο Νικητόπλος δηλώνει : «ή δωρεά αὐτή μοι άνήκει, δὲν δύναμαι να παραιτηθῶ του δικαιώματός μου», και τελικά, για τούτη την ύπόθεση και (ὅπως διαφαίνεται) για τὸν γενικότερο κατατρεγμό που του γινόταν ύποβάλλει στις 12 Αύγουστου, την παραίτησή του από τὸ 'Ορφανοτροφεῖο τῆς Αἴγινας, επειδή, καθὼς λέει, «ἐμποδίζεται εις τὸ ἐξῆς ή φιλοτιμία μου και δὲν δύναμαι να εκπληρῶ τὰ χρέη μου». 'Ο Μουστοξύδης την προωθεί στον Καποδίστρια ἐξηγώντας πὼς «ταύτης άφορμή εἶναι κυρίως ή άγανάκτησίς του [του Νικητόπλου] διότι φαίνεται δεύτερος του κυρίου Κοκκῶνη και ή άπαίθειά του πρὸς τὸν διοργανισμόν του Σαραζίνου» και προτείνει την άποδοχήν της, άφου, λέει, άλλωστε, τὸν Νικητόπλον «ὡς ἄνθρωπον και ὡς διδάσκαλον δὲν ἔχω πολλὰ να ἐπαινέσω κατ' ἐμχυτόν»¹⁹.

16. Για τὸν Μουστοξύδη βλ. κυρίως Εὐάγγελος Ι. Μανῆς, *Ἀνθράς Μουστοξύδης, 1775 - 1860*, Ἀθήνα 1960.

17. Πρόκειται ασφαλῶς για τὸ «Κεντρικὸν Σχολεῖον» (πρότυπο) που ιδρύθηκε στην Αἴγινα τὸν Νοέμβριο του 1829 για να μορφωθοῦν ἐκεῖ οἱ οἱ δάσκαλοι που θὰ άνοιγαν ὕστερα κρατικά σχολεῖα σὲ άλλες περιοχές. ('Η Διαταγή του Καποδίστρια : Διασκαλάκης, ἔ.ά., σ. 195 - 6).

18. Αὐτ., σ. 1025. Πάντως ὑπάρχει και θέμα ἐρμηνείας τῆς Διαταγῆς του Καποδίστρια, γιατί στην κατά-

σταση που συνοποβάλλει ο Νικητόπλος αναφέρει μαθητές του που ἔγιναν δάσκαλοι και ὄχι που μῆχαν στο Κεντρικὸ Σχολεῖο.

19. Από άλλες κατευθύνσεις ἔχουμε διαφορετικές κρίσεις για τὸν Νικητόπλο: Σ' αὐτόν, ἄς ποῦμε, πρέπει να αναφέρεται ή πληροφορία από την Τριπλολιτσά (20 Ἰαν. 1823) πὼς στο σχολεῖο τους «ὁ διδάσκαλος [εἶναι] καλός, ή τέχνη του ἀρίστη» (Δασκαλάκης, ἔ. ά., σ. 35 - 6). 'Ο ἴδιος ο Καποδίστριας του ἐκφράζει την ἱκανοποίησή του, καθὼς και άλλου ἰθύνοντες (αὐτ. σ. 1261 κ. ἑ.). Ἀλλά

Ἄλλὰ ἡ ἐξουδετέρωση αὐτῆ τοῦ Νικητόπλου δὲν ἀρκοῦσε προφανῶς σὲ ἐκείνους ποὺ ἔβραζαν τὰ θεμέλια στὸ συντηρητικὸ μονολιθισμό τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ συστήματος. Ἔτσι, ἀπὸ τὰ στοιχεῖα ὅσα ἔχουμε, φαίνεται πὼς δὲν ἔγινε δεκτὴ μιὰ αἴτησή του πρὸς τὴν κυβέρνηση νὰ τὸν «συνδράμη μὲ ὅποιαδήποτε μέσα γνωρίζει» γιὰ νὰ πάει στὸ Παρίσι νὰ ὑποβάλει τὰ βιβλία του στὶς ἐπιτροπές ποὺ προωθοῦσαν τὴν ἀλληλοδιδασκτικὴ στὴ Γαλλία, καὶ νὰ «ὠφεληθεῖ» ἀπὸ τὰ ἀλληλοδιδασκτικὰ σχολεῖα τῶν) ὥστε νὰ φανεῖ «ἄλλοτε χρησιμώτερος εἰς τὸ ἔθνος» (10 Ὀκτωβρίου 1830). Ἡ κρατικὴ αὐτῆ ἔρνηση τὸν ὀδήγησε σὲ πλήρη ὑποταγή: «Ὅταν οἱ συντοπίτες του τὸν καλοῦν νὰ ἀναλάβει τὸ σχολεῖο τῆς Δημητσάνας ὁ Νικητόπουλος αἰσθάνεται τὴν ἀνάγκη νὰ δηλώσει στὴ σχετικὴ αἴτηση: «Ἰπὸσχομαι νὰ ἐξακολουθήσω τὸ ἀλληλοδιδασκτικὸν βιβλίον τοῦ κ. Σαραζίνου, τὸ ὁποῖον παρεδέχθη καὶ διέταξεν ἡ Σ. Κυβέρνησις» (2 Ἰανουαρίου 1831). Ὁ διορισμὸς θὰ ἐγκριθεῖ ἀλλά, ὅπως εἶδαμε, μὲ τρόπο ποὺ νὰ μὴν ἐπιτρέπει στὸν Νικητόπλο νὰ τὸν δεχθεῖ χωρὶς νὰ πληγωθεῖ πάλι ἡ «φιλοτιμία» του· καὶ δὲν τὸν ἀποδέχεται²⁰. Θὰ ἀκολουθήσει, λοιπὸν, τὸν μόνον δρόμο ποὺ τοῦ ἔμενε ἀνοιχτός: θὰ συνεχίσει τὴν προσπάθειά του ἔξω ἀπὸ τὸ κρατικὸ σύστημα, στὴν ἰδιωτικὴ ἐκπαίδευση (τότε κυρίως ἐξαρτημένη ἀπὸ τὶς ἰεραποστολικές ἐταιρίες) ὅπου δὲν εἶχε ἀκόμα εἰσδύσει ἡ «νέα» νοσοτροπία.

Ἐδῶ τελειώνει αὐτὴ ἡ φάση τῆς ζωῆς ἐνὸς δασκάλου ποὺ θέλησε νὰ φέρει τὸ ἑλληνικὸ σχολεῖο πιὸ κοντὰ στὴ ζωὴ μὲ τὴν χρησιμοποίησιν τῆς ζωντανῆς γλώσσας καὶ μὲ τὴν «πολιτικὴν» ἐσωτερικὴν του ὀργάνωση, ἐνὸς δασκάλου ποὺ πρότεινε, προκειμένου νὰ ὑπάρχει ἐνιαῖο σύστημα

περισσότερο ἀπὸ αὐτὲς τὶς τελευταῖες κρίσεις ποὺ ἀπευθύνονται πρὸς τὸν ἴδιο καὶ μπορεῖ νὰ εἶχαν περισσότερο ἢ λιγότερο χαρακτῆρα φιλοφρονητικό, ἀξίξει νὰ ἐπισημανθοῦν ὅσες προέρχονται ἀπὸ ἔμμεσες πηγές: Τοῦ ἀμερικανοῦ ἰεραπόστολου Rufus Anderson ποὺ ἐπισκέπτεται στὰ 1828 τὸ σχολεῖο τοῦ Νικητόπλου στὸ Νάυπλιο καὶ τὸ ἀποκαλεῖ «τὸ καλύτερον ὀργανωμένον ἀλληλοδιδασκτικὸν σχολεῖον στὴν Πελοπόννησον» (S.A. Larrabee, *Hellas Observed*, Νέα Ὑόρκη, 1957, σ. 187) ἢ ὅσες συγκέντρωσε ὁ Jonas King πρὶν νὰ τὸν προσλάβει: Ὁ ἴδιος τὸν θεωρεῖ «πιθανῶς ἀνάμεσα

στοὺς ἀρίστους δασκάλους ἀλληλοδιδασκτικῶν σχολείων ποὺ μπορεῖ νὰ βρεθοῦν στὴν Ἑλλάδα», καὶ ἔχει γι' αὐτὸν σύσταση ἀπὸ τὸν Ἀλέξανδρο Μαυροκορδάτο καὶ τὸν Γεώργιο Γεννάδιο, ποὺ τοῦ εἶπε πὼς ὁ Νικητόπλος ἦταν «ὁ καλύτερος δάσκαλος τῆς ἀλληλοδιδασκτικῆς στὴν Ἑλλάδα» («The Missionary Herald», Ὀκτώβριος 1831, σ. 316 - 18). Γιὰ κάποιες κατηγορίες πὼς ὁ Νικητόπλος κράτησε πιὸ ἐνεργητικὴ ἀντικαποδιστριακὴ στάση, βλ. Χρ. Κωνσταντινῆπουλος, ἔ.ἀ., πολ.

20. Εὐαγγελίδης, ἔ. ἀ., τόμ. Α', σ. 332.

για τή διδασκαλία σέ όλα τά σχολεία, νά ἔχουν καί οἱ δάσκαλοι κάποιο λόγο στή διαμόρφωσή του. Κάπου ὀγδόντα χρόνια ἀργότερα ἕνας ἄλλος φωτισμένος δάσκαλος, ὁ Ἀλέξανδρος Δελμούζος, θά ἀποτολμήσει στό Βόλο νά κάνει μιᾶ ἀνάλογη προσπάθεια. Θά γνωρίσει κι αὐτός τόν κατατρεγμό καί τόν ἐξευτελισμό. Στά χρόνια ἀνάμεσα, καί στά χρόνια ὕστερα δέν ὑπάρχουν παραλλαγές τοῦ σχολικοῦ τύπου πού ἐπιβάλλεται ἀπό μιᾶ κεντρική ὑπηρεσία μέ φιλοσοφική μονομέρεια καί μισαλλοδοξία, μέ σκοπό νά ὑπηρετηθοῦν συγκεκριμένα συμφέροντα. Οἱ μηχανισμοί πού δοκιμάσθηκαν τήν ἐποχή τοῦ Νικητόπλου λειτούργησαν ἀπό τότε ἀποτελεσματικά.

Ἀλέξης Δημαροῦς